

27. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

Казими́рова И. А. Словарь авторского специального метаязыка в типологии историко-терминологических словарей.

Показана важность представления истории лингвистической терминологии в терминологических словарях; подчеркнут особенный статус историко-терминологических словарей, занимающих промежуточное положение между словарями энциклопедического и лингвистического типов; представлена их типология. Обоснована необходимость терминографической обработки такого жанра, как словарь авторского специального метаязыка и приведены образцы словарных статей к словарю лингвистического метаязыка А. Е. Крымского.

Ключевые слова: теория терминографии, авторская терминография, исторический словарь лингвистических терминов, словарь авторского специального метаязыка, словарный параметр.

Kazymyrova I. A. Dictionary of the author's professional metalanguage in typology of historical terminological dictionaries.

The importance of presenting the history of linguistic terminology in terminological dictionaries is shown in the article; also it is emphasized the special status of historical and terminological dictionaries, which occupy an intermediate position between the encyclopaedic and linguistic dictionaries; also their typology is given. The necessity of terminographic study of the author's professional metalanguage dictionary is proved and scientist presents some examples of entries to the dictionary of the linguistic metalanguage of A. U. Krymsky.

Key words: theory of terminography, author's terminography, historical dictionary of linguistic terms, dictionary of the author's professional metalanguage, dictionary parameters.

Ольховська Ю. Д.
Донбаський державний педагогічний університет

СИНХРОННЕ Й ДІАХРОННЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ ВЧЕНИХ КАЗАНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

У статті приділено увагу деяким аспектам діяльності видатних представників Казанської лінгвістичної школи, роботи яких здійснили вплив на дослідження мови в синхронному та діахронному напрямках. До синхронії належить усе, що називають “загальною граматиною”, адже різні відношення, що входять до компетенції граматики, встановлюються лише в межах окремих станів мови. Діахронна ж лінгвістика вивчає відношення не між елементами певного стану мови, що співіснують між собою, а між послідовними елементами, які змінюють один одного в часі. Синхронне дослідження мови фіксує її певний стан незалежно від часу. Діахронне дослідження, навпаки, у центрі своєї уваги має зміни, що відбулися в історії мови.

Ключові слова: синхронія, статика, діахронія, динаміка, лінгвістична школа.

Постановка проблеми. Проблема дослідження мови в синхронному та діахронному аспектах не є новою. Розмежування цих підходів виникло в процесі розвитку історичного вивчення мови. Порівняльно-історичний метод дозволив аналізувати мовні факти різної давнини. Аж до ХІХ ст. європейські

дослідники схилилися переважно до синхронії. Але мова перебуває в постійному розвитку, тому доцільним стало визнання співвідношення синхронних та діяхронних аспектів розгляду мовних явищ.

Теоретичне осмислення різниці між синхронією та діяхронією поклав В. фон Гумбольдт. Він звертав увагу на необхідність розрізнення історичних змін та стану мови, вивчаючи не лише нерухомі статичні риси, а й мову в її історичному розвитку. У 70–80 рр. XIX ст. починає формуватись Казанська лінгвістична школа. У межах цієї школи були розпочаті спроби розмежування синхронії та діяхронії. Учені Казанської школи, продовжуючи розвивати історичний підхід до вивчення мови, сформулювали думку, що мова не обмежується в просторі, що вона існує в кожний момент часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом ця проблема привертає особливу увагу. Різні аспекти діяльності Казанської лінгвістичної школи, зокрема з боку вивчення явищ синхронії та діяхронії, знайшли відображення в працях багатьох учених. Роботам вчених школи, в яких висвітлено аналізовану проблему, присвятили свої праці В. М. Алпатов, Т. А. Белінська, Ф. М. Березін, В. О. Богородицький, М. Г. Булахов, М. В. Гордіна, В. А. Звєгінцев, О. А. Земська, В. В. Каракулаков, В. І. Кодухов, П. С. Кузнєцов, О. О. Леонтєв, Г. О. Ніколаєв, Н. А. Слюсарєва, І. П. Сусов, Т. О. Тамірова, М. В. Черепанов, Р. О. Якобсон та ін.

Метою статті є актуалізація наукової значимості вкладу представників Казанської лінгвістичної школи до мовознавства з боку вивчення проблеми співвідношення синхронії та діяхронії.

Виклад основного матеріалу. Серед наукових шкіл Європи однією з найвидатніших є Казанська лінгвістична школа. Її формування як самостійного й оригінального напрямку російської мовознавчої думки відноситься до 70-х років XIX ст., тобто до того періоду, коли в ряді країн Європи набула поширення лінгвістична течія, що протиставляла біологічній концепції мови психофізіологічне розуміння сутності мови та природи мовних процесів. З'явився підвищений інтерес до живих мов і діалектів, до суворого обліку звукових закономірностей і явищ лінгвістичної аналогії. В Казанській лінгвістичній школі було чимало рис, що зближували її з вищезазначеною лінгвістичною течією – молодограматизмом. Однак, діяльність представників школи не була обмеженою принципами молодограматизму та виходила далеко за його встановлені принципи.

Казанська лінгвістична школа об'єднала вчених, які з 1875 по 1883 рр. працювали в Казанському університеті. Широко відомий в лінгвістиці як представник загального, індоєвропейського та слов'янського мовознавства І. О. Бодуен де Куртене (1845–1929) є засновником Казанської лінгвістичної школи. До найбільш відомих представників школи відносяться

М. В. Крушевський (1851–1887), В. О. Богородицький (1857–1941), С. К. Булич (1859–1921), О. І. Олександров (1864–1918), В. В. Радлов (1837–1918), А. І. Анастасієв (1852–1914), О. С. Архангельський (1854–1926), П. В. Владіміров (1854–1902). Після переїзду до Санкт-Петербурга навколо І. О. Бодуена де Куртене об'єдналися нові учні та послідовники, серед яких Л. В. Щерба (1880–1954), Б. О. Ларін (1893–1964), Б. Я. Владімірцов (1884–1931), О. П. Баранніков (1890–1952).

Говорячи про те нове, що внесла в мовознавчу науку Казанська лінгвістична школа, що визначило її специфіку і значення в історії європейського і світового мовознавства, слід підкреслити створення вчення про фонему, введення експерименту у вивчення фонетичних явищ, теоретичне обґрунтування та практичне втілення історичного підходу до мовних фактів, глибокий аналіз процесів, що видозмінюють морфологічну структуру слів, обґрунтування необхідності системного аналізу структурних одиниць мови [5]. Основні принципи Казанської лінгвістичної школи відображені в детальних лекціях І. О. Бодуена де Куртене, в його “Лінгвістичних примітках і афоризмах” (1903), в багатьох статтях різних років та в працях його учнів: “Очерк о науке и языке” (1883) та “Очерки по языковедению” (1891–1893) М. В. Крушевського, “Очерки по языкознанию и русскому языку” (1901) та “Лекции по общему языковедению” (1911) В. О. Богородицького та ін.

І. О. Бодуен де Куртене приділяв значну увагу вивченню проблеми синхронного та діахронного дослідження мови. Він висуває, як одну з найважливіших, вимогу розрізняти явища, що є живими в теперішньому стані мови, і явища минулого, на які можна дивитися за допомогою спеціального лінгвістичного аналізу. Поняття розвитку та еволюції повинно стати основою лінгвістичного мислення [2, с. 396]. Синхронний підхід до вивчення мови І. О. Бодуен де Куртене називав статичним, а діахронний – динамічним. Статичний підхід був направлений на дослідження мови, взятої в певний період її існування, а динамічний – на вивчення її історії. І. О. Бодуен де Куртене дав тричленну систему: “статика” – “динаміка” – “історія”. В основі цього розмежування лежить антиномія індивідуальної та соціальної мови: динаміка враховує зміни індивідуальної мови, а історія – соціальної. На думку І. О. Бодуена де Куртене, завдання дослідника полягає в тому, щоб за допомогою подібного вивчення мови в окремі періоди визначити її стан, який є конкретним для цих періодів, і згодом показати, яким чином з окремого стану попереднього часу міг бути розвинений стан подальшого часу. Так, з приводу фонетики лінгвіст зауважував: “Перша фізіологічна й друга морфологічна частини фонетики досліджують і розбирають закони й умови існування звуків у стані мови в один даний

момент (статика звуків), а третя частина – історична – закони й умови розвитку звуків у часі (динаміка звуків)” [1, с. 66].

І. О. Бодуен де Куртене, на відміну від більшості вчених того часу, виступав проти змішування статичного та динамічного поглядів на мову. Він наголошував, що досить недоречно досліджувати мову у відомий відрізок часу за допомогою категорій будь-якого минулого або майбутнього часу. На думку І. О. Бодуена де Куртене, дослідник мови повинен, за допомогою детального вивчення мови в окремі періоди, визначити її стан, який є відповідним до цих періодів, і тільки згодом показати, як із певного явища попереднього часу могло розвинутися явище часу наступного [1, с. 68].

У своїй дослідницькій роботі І. О. Бодуен де Куртене надавав перевагу динаміці, а не статистиці. В статистиці він спостерігав лише окремих випадок динаміки: “Не існує нерухомостей у мові. Однакові, незмінні корені, однакові, незмінні основи відмінювання, дієвідміни тощо у всіх споріднених мовах, які, наприклад, приймає багато лінгвістів, – є наукова вигадка, наукова фікція і водночас гальмо для об’єктивного дослідження. У мові, як і взагалі в природі, все живе, все рухається, все змінюється. Спокій, зупинка, застій – явище позірне; це окремих випадок руху при умовах мінімальних змін. Статика є тільки окремих випадок динаміки, або, скоріш, кінематики” [1, с. 349].

Петербурзький учень І. О. Бодуена де Куртене Л. В. Щерба назвав цей метод “динамічною синхронією”. Варто відзначити, що й нині вчені не готові використовувати цей підхід в повному обсязі. Певною мірою це було зумовлено тим, що підхід Ф. де Соссюра, який протиставляє синхронію і діахронію, набув широкого визнання.

Можна спостерігати подібний перехід стосовно трактування мови як системи. Про системність мови здогадувалися ще давні мовознавці, але в кінці XIX століття вона стала теоретичною проблемою мовознавства. Представники Казанської лінгвістичної школи розуміли мову як складну систему різнорідних елементів (фонетичних, морфологічних, синтаксичних та ін.), що постійно змінюється. Ф. де Соссюр називав систему мови стабільною, статичною, незмінною. Це, порівняно з дослідженнями вчених Казанської лінгвістичної школи, було кроком назад. Але на сучасному етапі відбувається поступовий перехід до використання синхронного й діахронного дослідження мови, до “бодуєнівського” розуміння системи мови.

Роботи інших представників Казанської лінгвістичної школи відкрили новий період в історії дослідження словотворення. Його називають періодом теоретичного осмислення накопичених фактів і розробки методів дослідження словотвірного матеріалу. Представники Казанської лінгвістичної школи не лишили узагальнюючої роботи з теорії словотвору, за винятком великої статті А. І. Анастасієва “Морфологічний аналіз слів”. У

сукупності, досвід вчених Казанської лінгвістичної школи можна представити у вигляді чітко сформульованої концепції, сутність якої полягає в тому, що, враховуючи єдність і протилежність статичного й динамічного в мові, при аналізі слова з точки зору словотвору слід розрізняти статико-морфологічний та динаміко-морфологічний підходи до слова [4].

Видатним представником Казанської лінгвістичної школи є М. В. Крушевський, який розвивав та уточнював думки І. О. Бодуена де Куртене про мінливість всіх елементів слова, з'ясовував причини та напрями цієї мінливості стосовно різних елементів слова (кореня, суфікса, префікса), визначав відповідність звукових варіацій морфем семантичним відмінностям. М. В. Крушевський прагнув уявити мову як складну систему внутрішніх відносин між одиницями різних рівнів – фонетичного, морфологічного, лексичного. Він використовував принципи синхронного та діахронного досліджень, визнаючи необхідність врахування чіткого зв'язку синхронії й діахронії і чіткого розмежування їх, тобто того, що є наявним у свідомості носіїв мови в даний момент часу, і того, що складало систему мови в минулому. М. В. Крушевський також вважав необхідним розрізняти сучасний стан мови, її статику, й історичний розвиток мови, тобто послідовність у її зміні. З цієї точки зору, він наголошував, що звуки змінюються в часі. “Звук людський можна розглядати з трьох аспектів: 1) незалежно від часу й місця звука в звукових комплексах або зіткнення звука з іншими звуками; 2) у залежності від місця, тобто в залежності від інших звуків; 3) у залежності від часу, тобто дослідження звука з погляду на його історичний розвиток. Перший аспект є предметом антропофонічної статистики, другий та третій аспекти – предметами динаміки. Другий аспект складає предмет динаміки в точному розумінні слова, третій – предмет антропофонічної історії” [3, с. 28].

Інший представник Казанської лінгвістичної школи, В. О. Богородицький, також вказував на необхідність поєднання синхронного й діахронного підходів до вивчення мови. Він пояснював, що мова, як у цілому, так і в усіх свої частинах, змінюється з плином часу. В. О. Богородицький користувався історичними коментарями при дослідженні фонетичного й граматичного матеріалу. Він зауважував, що стани мови характеризуються в хронологічній послідовності, але будь-яка періодизація носить умовний характер.

Наукові інтереси В. О. Богородицького поширювалися на проблеми загального мовознавства, давніх індоєвропейських, сучасних слов'янських, західноєвропейських, тюркських та інших мов. Будучи одним з найвизначніших російських поліглотів, він вільно оперував фактами різносистемних мов (особливо в своїх порівняльно-історичних дослідженнях). Нерідко його наукові узагальнення спиралися на результати

вдалих мовних експериментів, зокрема при вивченні звукового складу, мовних інтонацій.

Не всі представники Казанської лінгвістичної школи були повністю солідарними з ідеями І. О. Бодуена де Куртене. Але всі вони в своїх поглядах на мову як на предмет науки, на методикку її дослідження (що є особливо важливим, тому що школа завжди покликана об'єднувати своїх представників перш за все науковою методикою), поглядах на структуру мови та на окремі її елементи є однодумцями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок вищесказаному, слід зазначити, що роль Казанської лінгвістичної школи в історії європейського мовознавства є величезною. Разом з Московською лінгвістичною школою та Ф. де Соссюром І. О. Бодуен де Куртене та його однодумці поклали початок новому напрямку в лінгвістиці ХХ століття – структуралізму. Принципи Казанської лінгвістичної школи визначають її як дійсно наукову школу європейського мовознавства того часу, як теоретичну школу з прогресивною дослідницькою методикою. Серед цих принципів: 1) суворе розрізнення звука й букви; 2) розрізнення фонетичної й морфологічної подільності слів; 3) розрізнення антропофонічних (суто фонетичних) і психічних елементів у мові; 4) розрізнення змін, що щоденно відбуваються в даному стані мови, й змін, які відбулися в історії (статика й динаміка); 5) перевага спостережень над живою мовою; 6) важливість аналізу й розкладання одиниць мови на їх відмітні ознаки; 7) прагнення до теоретичних узагальнень.

Казанська лінгвістична школа збагатила мовознавство великою кількістю нових дослідницьких методів, зокрема експериментальним фонетичним методом, методом відносної хронології мовних явищ, статистичним методом. Це в певній мірі започаткувало такі розділи мовознавства, як експериментальна фонетика, квантитативна лінгвістика та ін. Варто відзначити, що одним з найважливіших методичних досягнень вчених Казанської лінгвістичної школи є розробка історичного (діахронного) та описового (синхронного) методів дослідження мови, мовної статистики й динаміки.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в більш детальному розгляді феноменів “статистици” та “динаміки” в студіях І. О. Бодуена де Куртене та його учнів.

Л і т е р а т у р а :

1. *Бодуэн де Куртенэ И. А.* Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР. 1963. – Т. 1.
2. *Березин Ф. М.* История лингвистических учений; 2-е изд., испр. и доп. / Ф. М. Березин. – М. : Высшая школа, 1984. – 319 с.

3. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке / Н. В. Крушевский. – Казань, 1883.
4. Николаев Г. А. Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ / Г. А. Николаев. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2001. – 20 с.
5. Черепанов М. В. Из истории казанской лингвистической школы (К 30-летию со дня смерти И. А. Бодуэна де Куртенэ) / М. В. Черепанов // Вопросы теории и методики изучения русского языка. – Казань, 1960. – С. 130–147.

Ольховская Ю. Д. Синхронное и диахронное исследование языка в концепции ученых Казанской лингвистической школы.

В статье уделено внимание некоторым аспектам деятельности выдающихся представителей Казанской лингвистической школы, труды которых оказали влияние на исследование языка в синхронном и диахронном направлениях. К синхронии относится все, что называют “общей грамматикой”, так как разные отношения, которые входят в компетенцию грамматики, устанавливаются только в пределах отдельных состояний языка. Диахронная же лингвистика изучает отношения не между элементами определенного состояния языка, которые сосуществуют между собой, а между последовательными элементами, которые изменяют друг друга во времени. Синхронное исследование языка фиксирует его определенное состояние независимо от времени. Диахронное исследование, наоборот, в центре своего внимания имеет изменения, которые произошли в истории языка.

Ключевые слова: синхрония, статика, диахрония, динамика, лингвистическая школа.

Olkhovskaya Y. D. Synchronous and diachronic research of a language in the conception of Kazan linguistic school's scientists.

The article pays attention to some activity aspects of prominent representatives of Kazan linguistic school, whose works influenced a language's research in synchronous and diachronic directions. The synchronism is everything what is called “the general grammar”; because different connections which are included to the grammar competence can be established just within the limits of separate language's states. The diachronic linguistics studies connections not within a language's definite state's elements, which co-exist among themselves, but between consistent elements, which change each other in time. The synchronous research of a language fixes its definite state regardless of time. On the contrary, in the highlight of the diachronic research there are changes, which has happened in the history of a language.

Key words: synchronism, statics, diachrony, dynamics, a linguistic school.

**Прискока О. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ВНЕСОК ВЧЕНИХ ХІХ СТОЛІТТЯ У ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються праці українських вчених ХІХ ст., що сприяли формуванню історичної лексикології української мови, виокремлення якої у окрему галузь лінгвістичної науки відбулося лише у другій половині століття двадцятого. З цією метою виявлено і проаналізовано роботи І. Мартоса, П. П. Білецького-Носенка, М. О. Максимовича,